

Zasoby zabytków architektury oraz ich użytkowanie i ochrona w turystyce na podstawie badań w Sudetach

Rafał G. Nowicki

nauczyciel, grafik, animator turystyki

Słowa kluczowe: ochrona zabytków, ochrona zabytków przez turystykę, turystyka kulturowa, walory turystyczne Sudetów i Przedgórze

Metody i cele badań

Jednym z głównych atutów turystycznych Sudetów i Przedgórze jest obfitość zasobów zabytkowej architektury. Ponadprzeciętne nasycenie zabytkami architektury obronnej, rezydencjonalnej, sakralnej, zagęszczenie historycznych układów urbanistycznych i ruralistycznych, liczne zabytkowe przestrzenne formy projektowanej zieleni oraz inne pamiątki – skanseny, zbiory muzealne, stanowiska archeologiczne – wszystko to współtworzy niepowtarzalną konfigurację czynników sprzyjających rozwojowi turystyki w tym regionie, sprawiając jednocześnie, że jest on także niezwykle interesujący jako obszar badań w zakresie relacji turystyki i dziedzictwa kulturowego.

Wśród miejscowych zabytków niejednokrotnie znajdują się wysokiej rangi arcydzieła architektoniczne, czego dowodem może być m.in. wpisanie na Listę światowego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego UNESCO dwóch znamienitych historycznych obiektów budownictwa sudeckiego, natomiast pięć innych równie cennych wyróżniono prestiżowym tytułem Pomnika Historii.

Wyjąwszy dokonane w ostatnich dziesięcioleciach poważne zniszczenia substancji zabytkowej i będące ich konsekwencją zaległości w zakresie jej utrzymania, teren ten nadal oferuje ogromne możliwości

kreowania nowych nietuzinkowych produktów w ramach turystyki kulturowej.

W niniejszej pracy skupiono się na tematyce turystycznego funkcjonowania materialnych elementów dawnej kultury budowlanej. Główny problem rozważań dotyczy tego, w jakim stopniu turystyka asymiluje zasoby zabytkowej architektury na badanym terenie oraz do jakich funkcji owe zasymilowane fragmenty najczęściej adaptuje. Wątkowi temu towarzyszy refleksja nad zagadnieniami stanu utrzymania i ochrony zabytków, czego wyrazem jest przyczynkowe poszukiwanie rozwiązania kwestii sformułowanej następująco: jeżeli przyjąć, że turystyka – postrzegana jako ogół zjawisk związanych z ruchem turystycznym – jest jednym z czynników ochrony zabytków architektury, to na czym owa ochrona polega?

Punktem wyjścia dociekań była analiza dokumentów, tj. rejestrów zabytków nieruchomych, archiwaliów, wydawnictw turystycznych (przewodników i map), a także ofert regionalnych biur podróży. Wartościowym uzupełnieniem tej metody okazały się dane zgromadzone podczas terenowych lustracji badanych obiektów zabytkowych. W tekście znalazły również miejsce odniesienia do badań ankietowych, jakie autor prowadził wśród mieszkańców, turystów oraz zarządców obiektów dawnej architektury w Sudetach i na Przedgórzu w zakresie wpływu turystyki na stan zachowania zabytków architektury.

Umownie przyjęto, motywując to względami statystycznymi, że terytorialny zasięg badań wyznaczać będą administracyjne granice 15 powiatów sudeckich (14 powiatów w województwie dolnośląskim oraz powiat w województwie opolskim), tj. bolesławieckiego, dzierzoniowskiego, jaworskiego, jeleniogórskiego, kamiennogórskiego, kłodzkiego, lubańskiego, lwóweckiego, strzelińskiego, świdnickiego, wałbrzyskiego, ząbkowickiego, zgorzeleckiego, złotoryjskiego i nyskiego (il. 1). Proces badawczy zakończono w 2008 r., wycinkowe aktualizacje zostały przeprowadzone w 2011 – polegały one głównie na terenowych lustracjach wybranych przedsięwzięć rewaloryzacyjnych w rejonie Kotliny Jeleniogórskiej.

Zgodnie z tymi procedurami na tle objętych rejestrem sudeckich zasobów zabytkowej architektury, tj. ok. 5000 obiektów, utworzono grupę blisko 300 zabytków, które dzięki promocji we wspomnianych publikatorach znalazły trwałe miejsce wśród turystycznych atrakcji regionu i w świadomości turystów, wchodząc w krąg zainteresowań nie tylko zabytkoznawstwa i konserwatorstwa, ale także geografii turystycznej. Z tej grupy wyselekcjonowano 88 obiektów funkcjonujących w ramach rozwiniętej działalności ekonomicznej (oczywiście w domenie turystyki) oraz 204 obiekty, które bezpośrednio nie pełniły funkcji gospodarczych (il. 2). Zebrano także dane dotyczące form ich użytkowania.

Struktura zasobów zabytków architektury i ich wykorzystanie w turystyce

Rezultaty analiz nieustannie zmieniającej się rzeczywistości należałoby wraz z upływem czasu traktować indykatywnie. Systematycznie modyfikowane są chociażby rejestry zabytków. Każdego roku wraz z orzeczeniami o wpisie do rejestru nowych obiektów pojawiają się decyzje o skreśleniu innych obiektów lub ich części. Zmienia się także przedmiot badań – zabytki architektury. Konserwacje, remonty i prace adaptacyjne wpływają zarówno na stan zachowania zabytków, jak i ich status oraz sposób użytkowania. Dodatkowo utrudnienie w badaniach zasobów zabytków architektury stanowią nieścisłości terminologiczne, które zakorzeniły się na poziomach języka potocznego i fachowego, np. różnorodność funkcjonujących nazw

obiektów o podobnych lub takich samych funkcjach. Biorąc pod uwagę te zastrzeżenia, w tabeli 1 przedstawiono syntetyczny obraz zasobów historycznej architektury objętych rejestrem zabytków nieruchomości na terenie Sudetów i Przedgórze, sporządzony wedle podziału na kategorie rzeczowe z wyróżnieniem obiektów użytkowanych w turystyce, ich struktury liczbowej, rodzajowej i pełnionych przez te obiekty funkcji turystycznych.

W przedstawionym zestawieniu (tab. 1) inwentaryzacja zabytków mieszkalnych nie uwzględniła rozproszonych w rejestrze zabytków nieruchomości kategorii obejmujących najczęściej jeden obiekt lub ich kilka o funkcjach prawdopodobnie mieszkalnych, np. budynek mieszkalno-administracyjny, chałupa, czworak, dom grabarza, dom młynarza, dom ogrodnika, dom stróża, dom wójta, dom z budynkiem gospodarczym oraz budynek gospodarczo-mieszkalny (ponad 20).

1. Obiekty obronne. Rejestr zabytków nieruchomości na obszarze Sudetów i Przedgórze zawierał dane dotyczące ponad 80 różnego rodzaju obiektów historycznych o charakterze militarnym. Zazwyczaj były to malownicze średniowieczne zamki wyżynne w różnym stanie zachowania, zlokalizowane wzdłuż dawnych granic państwowych, np. Grodziec, Gryf, Świny. Znalazły się wśród nich także warownie miejskie, np. zamki w Bolkowie czy Jaworze. Jednym z największych sudeckich zamków o nieomal emblematycznym dla regionu statusie jest kompleks w Książu działający dziś jako wielofunkcyjne przedsiębiorstwo turystyczne. W niektórych miejscowościach przetrwały – niekiedy w bardzo dobrym stanie – systemy lub duże fragmenty murów obronnych wraz z usytuowanymi na ich linii bramami i basztami, np. w Bolesławcu, Lwówku Śląskim, Paczkowie, Ząbkowicach Śląskich. W terenie zachowały się także liczne przykłady średniowiecznych wież rycerskich, m.in. w Pastuchowie, Siedlęcinie, Żelaźnie. W dolnośląskim rejestrze uwzględniono pięć takich obiektów.

1. Sudety i Przedgórze na tle podziału administracyjnego

1. The Sudety Mountains and Podgórze in terms of administrative division

2. Miejsca lokalizacji zabytków architektury uwzględnionych w badaniach

2. Location of architectural monuments included in the research

1

W kilku rejonach Sudetów i Przedgórze utrzymały się ponadto interesujące przykłady nowożytnych fortyfikacji – twierdze fortowe. Zachowane w całości formacje tych obronnych budowli znajdują się w Kłodzku, w Nysie (fragmenty twierdzy w Nysie zostały zarejestrowane jako forty) oraz w Srebrnej Górze – twierdza Srebrnogórska w 2004 r. została wyróżniona wpisem na listę Pomników Historii. Relikty XVIII-wiecznych fortów w różnym stadium erozji znajdują się natomiast w Świdnicy, Górach Bystrzyckich w pobliżu wsi Huta (fort Wilhelma) oraz w Górach Stołowych (fort Karola na górze Ptak). Ogółem w Sudetach i na Przedgórzu zarejestrowano około 20 fortów.

Rezultaty kwerendy literatury turystycznej wskazały niespełna 50 zamków, cztery wieże rycerskie oraz dwie twierdze, które miały ścisły związek z turystyką. W turystycznym użytkowaniu tych zabytków wyróżniała się funkcja noclegowo-gastronomiczna. Niektóre z nich sprawdzały się także jako muzea oraz „urządzenia” ułatwiające korzystanie z walorów turystycznych, np. punkty widokowe. Obiekty obronne lub ich ruiny stały się także idealnym tłem plenerowych wydarzeń ludycznych lub kulturalnych związanych z tzw. żywą interpretacją historii (inscenizacje bitew, turnieje rycerskie, festyny historyczne) oraz spektakli teatrów ulicznych, koncertów, pokazów „światło i dźwięk” itp.

2. Obiekty i zespoły rezydencjonalne. Znamiennym architektonicznym elementem sudeckiego pejzażu kulturowego są także reprezentacyjne rezydencje niemilitarne: pałace i dwory. Bogactwo tych zasobów przekłada się na różnorodność form i stylów, począwszy od realizacji renesansowych (np. dwór w Jaskowej Górnej), poprzez barokowe (np. pałace w Budzowie, Krosnowicach, Konradowie), późnobarokowe (np. ruiny pałacu w Żelaznym Moście, dwór w Stanisławowie, dwór w Długopolu Górnym), klasycystyczne (np.

2

pałace w Jędrzychowicach i Krzepicach), skończywszy na eklektycznych (np. zamek-pałac w Kamieńcu Ząbkowickim, pałac w Stanisławowie). Obok okazałych magnackich zespołów pałacowo-parkowych powiązanych z rozległymi folwarkami zachowały się obiekty mniej wystawne lub wręcz kameralne.

W rejestrze zabytkowych nieruchomości na terenie badań figurowało około 250 pałaców i 120 dworów. Z tej liczby na podstawie kwerendy publikacji turystycznych wyselekcjonowano przeszło 125 obiektów pałacowych i nieomal 50 dworskich funkcjonujących jako bardziej lub mniej znane atrakcje turystyczne. Te spośród nich, które dotychczas udało się pieczołowicie odrestaurować, działały przede wszystkim jako luksusowe kompleksy noclegowo-gastronomiczne z bogatą ofertą rekreacyjną, np. spa, basen, stadnina koni itp. Obiekty te oferowały także doskonałe warunki do organizacji imprez kulturalno-rozrywkowych z obszaru kultury popularnej (bale kostiumowe, wesela, okazjonalne festyny itp.) i kultury wyższej (koncerty, spektakle teatralne, wieczory literackie, wystawy itp.). Użytkowano je również w zakresie gromadzenia i udostępniania kolekcji muzealnych.

3. Zabytkowe tereny projektowanej zieleni. Niejednokrotnie wspólnym mianownikiem sudeckich walorów architektonicznych systematyzowanym na styku pomiędzy przyrodą a kulturą, organicznie związanym zwłaszcza z architekturą rezydencjonalną, układami urbanizacyjnymi i ruralistycznymi są tereny projektowanej zieleni, czyli parki i ogrody. W dolnośląskim rejestrze zabytków nieruchomych wyszczególniono około dziewięciu parkowych kategorii, w tym parki miejskie, pałacowe i sanatoryjne (zdrowie). Łącznie wykazano *circa* 380 tych obiektów, około 30 ogrodów, a także niespełna 30 innych form projektowanej przyrody, np. zabytkowe aleje drzew. Ich stan zachowania oraz efektywność prac konserwacyjno-

Tab. 1. Zasoby zabytków nieruchomych oraz ich orientacyjne wykorzystanie w turystyce na podstawie badań sudeckich (bez zespołów urbanistycznych i ruralistycznych)

Grupy rodzajowe obiektów architektury zabytkowej	Ogólne zasoby zabytków nieruchomych		Zabytki nieruchome w obiegu turystycznym						Rodzaje funkcji turystycznych w zabytkach nieruchomych (Grupa A)						
			Grupa A		Grupa B		Razem A i B								
			N	%	N	%	N	%	N	%	1	2	3	4	5
Mieszkalne	1495	30,1	10	3,4	1	0,3	11	3,7	3	3	-	1	3	2	
Obronne	88	1,8	16	5,4	38	12,9	54	18,4	10	10	11	6	5	3	
Produkcyjne, gospodarcze	94	1,9	8	2,7	3	1,0	11	3,7	2	2	1	3	1		
Rezydencjonalne	Dwory	144	2,9	-	-	51	17,4	51	17,4	14	14	2	10	8	1
	Pałace	252	5,1	22	7,5	109	37,2	131	44,5						
Sakralne	967	19,4	11	3,7	-	-	11	3,7	1	2	-	3	-	3	
Turystyczna infrastruktura dawna	87	1,7	16	5,5	3	1,0	19	6,5	10	11	4	5	8	1	
Zieleń projektowana (parki itp.)	431	8,7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Pozostałe kategorie obiektów	1415	28,4	5	1,7	1	0,3	6	2,1	-	-	1	1	-	2	
Ogółem	4973	100	88	29,9	206	70,1	294	100	40	42	19	29	25	12	

Źródło: opracowanie autora, 2007

A – zabytki zagospodarowane turystycznie, B – zabytki niezagospodarowane turystycznie (bez zespołów architektonicznych)
1 – noclegowe, 2 – gastronomiczne, 3 – ułatwiające korzystanie z walorów turystycznych (np. punkt widokowy), 4 – urządzenia kulturalno-rozrywkowe, 5 – urządzenia sportowo-rekreacyjne, 6 – punkty usługowe i handlowe

-pielęgnacyjnych były zróżnicowane i często skorelowane ze stanem zachowania towarzyszących im obiektów, niemniej kategoria ta należy do liczących się wyznaczników atrakcyjności turystycznej Sudetów i Przedgórze, stanowiąc znaczny walor krajobrazowy oraz służąc celom rekreacyjnym i uzdrowiskowym.

Bogactwo dziedzictwa materialnego i związane z nim walory przyrodniczo-krajobrazowe pozwoliły zaliczyć w 2011 roku pałace i parki krajobrazowe Kotliny Jeleniogórskiej do prestiżowej grupy Pomników Historii.

4. Układy i obiekty ruralistyczne. W dolnośląskiej i opolskiej części Sudetów i Przedgórze znajduje się ponad 1300 wsi. Niektóre z nich, jak Henryków i Krzeszów z unikatowymi pocysterskimi zespołami klasztorowymi, zostały zaklasyfikowane w literaturze naukowej jako wiejskie miejscowości turystyczne o znaczeniu międzynarodowym. Kilkunastu innym osiedlom wiejskim przypisano rolę miejscowości turystycznych o znaczeniu krajowym.

Pojedyncze chaty w wyższych partiach gór związane niegdyś z gospodarką pasterską stały się w ciągu dziesięcioleci zaczątkiem niejednego z górskich

schronisk turystycznych, z których kilka wpisano wspólnie do rejestru zabytków, m.in. schroniska Samotnia i Strzecha Akademicka w Karkonoszach, Szwajcarka w Górach Sokolich oraz Srebrna Góra na Przełęczy Srebrnej'.

Oprócz pojedynczych domów i siedlisk rejestrem zabytków nieruchomych objęto niektóre wiejskie przestrzenne zespoły budowlane: zespół wsi Pstrązna w powiecie kłodzkim, XVIII- i XIX-wieczną łażyczką zabudowę wsi Markocice w powiecie zgorzeleckim, osadę Pieńsk w powiecie zgorzeleckim, zabytkowe osiedla: Ścinawa Nyska i Olszyna Lubańska.

Przegląd literatury turystycznej wyłonił około 10 jednostkowych przykładów architektury wiejskiej o mocno akcentowanych funkcjach turystycznych, w tym cztery schroniska górskie, karczmę, kuźnię, a także domy drewniane. Z reguły były to obiekty działające w ramach funkcji noclegowo-gastronomicznych i kulturalnych, oferując m.in. wystawy artystyczne i muzealne. Użytkowano je również jako element organizacji przestrzeni na okazjonalne lub cykliczne imprezy, np. jarmarki wyrobów regionalnych, festyny kultury ludowej itp.

3a

3b

5. Układy i elementy urbanistyczne. Na obszarze Sudetów i Przedgórze znajduje się około 60 ośrodków miejskich. Z tej liczby 13 miast i miasteczek zostało uznanych za miejscowości turystyczne o znaczeniu międzynarodowym, 27 uzyskało status miejscowości turystycznych o znaczeniu krajowym. Wynika z tego, że około 65% miast badanego regionu ma istotne związki z turystyką, głównie ze względów

3 a, b. Barokowo-klasycystyczny pałac w Bożkowie, pow. kłodzki – przykład obiektu, którego monumentalna kubatura utrudnia znalezienie trwałych funkcji użytkowych; stan na 2008 r. Fot. R.G. Nowicki

3 a, b. Baroque – classical palace in Bożków, Kłodzki District – an example of an object whose monumental structure poses a problem to find functional qualities; state from 2008. Photo: R.G. Nowicki

krajoznawczych, w następnej kolejności – wypoczynkowych i uzdrowiskowych.

Wyrazistym komponentem turystycznego wizerunku sudeckich miast są zabytkowe kamienice. Bezpośrednio w turystyce użytkowanych jest niewiele obiektów z tej grupy, lecz w dużym stopniu funkcjonują one jako elementy infrastruktury paraturystycznej. Znajdują zastosowanie także w ramach funkcji noclegowo-gastronomicznych oraz jako zaplecze działalności kulturalno-rozrywkowej i – rzadko – sportowo-rekreacyjnej.

W rejestrze zabytków nieruchomości figurowało ponad 1360 kamienic, nie licząc innych typów budownictwa mieszkaniowego. Poza charakterystycznymi dla regionu przykładami ludowego budownictwa wiejskiego na terenie Sudetów i Przedgórze powszechnie występuje typ obiektów określanych mianem architektury wernakularnej, łączącej lokalne tradycyjne formy z wpływami architektury miejskiej i będącej przejawem procesu semiurbanizacji.

6. Obiekty zabytkowej architektury sakralnej. W tej kategorii obiektów – szczególnej dla kształtowania charakteru architektury regionu, obejmującej około 660 kościołów – niespełna 250 kaplic i kilkadziesiąt klasztorów posiada kilka arcydzieł o randze światowej. Oprócz wyróżnionych przez UNESCO Kościołów Pokoju w Jaworze i Świdnicy kanon nadzwyczaj cennego sudeckiego budownictwa sakralnego wyznaczają cysterskie kompleksy klasztorne (w Henrykowie, Kamieńcu Ząbkowickim oraz Krzeszowie, uhonorowany tytułem Pomnika Historii), kościoły pielgrzymkowe (Bardo, Wambierzyce), zespół kościoła farnego w Nysie – Pomnik Historii, górnołużyckie kościoły romańskie (Jerzmanki, Łągow) oraz kilka unikatowych kościołów drewnianych (Nowa Bystrzyca, Zalesie, Kamieńczyk).

Funkcje turystyczne, zwłaszcza kulturalna i muzealna, szczególnie wyraźnie manifestowały się – niekiedy dominując nad funkcją sakralną – jedynie w kilku zabytkach z tej grupy.

7. Obiekty zabytkowej architektury związanej z produkcją. Szeroki wachlarz zabytkowych obiektów przemysłowych na terenie Sudetów i Przedgórze jest pokłosiem ożywionej w XVIII i XIX wieku industrializacji regionu, której wyrazem był rozkwit przede wszystkim przemysłu bawełnianego, wydobywczego i przetwórczego. Dziś dawne fabryki nie

zdołały oprzeć się procesowi likwidacji nierentownych zakładów pracy. Opuszczone i pozbawione funkcji użytkowych ulegają erozji. W rejestrze zabytków nieruchomości figurowało m.in. kilkanaście starych kopalń oraz wiele budynków produkcyjnych i hal fabrycznych. Widoczną grupę wśród rejestrowanych zabytków związanych z produkcją stanowiły młyny (około 30) i wiatraki (około 10) oraz obiekty związane z kolejnictwem (m.in. dziewięć dworców kolejowych). Mimo niemałych zasobów dotychczas tylko nieliczne obiekty udało się przystosować do funkcji turystycznych. Należy do nich przede wszystkim reprezentatywny dla poindustrialnej architektury endemit: wałbrzyjski Zakład Górniczy „Julia” zaadaptowany na potrzeby

Muzeum Przemysłu i Techniki. Ponadregionalną perłą sudeckiego budownictwa związanego z produkcją jest XVI-wieczna papiernia-muzeum w Dusznikach Zdroju uznana w 2011 roku za Pomnik Historii.

Turystyka jako czynnik ochrony zabytków architektury

Jednym z problemowych nurtów nauk o turystyce są eufunkcje i dysfunkcje turystycznej aktywności względem ochrony użytkowanych turystycznych walorów

4 a, b, c. Etapy rewitalizacji pałacu oraz przyległych terenów parkowych w Wojanowie, pow. jeleniogórski; stan na lata 2006, 2008, 2011. Fot. R.G. Nowicki, A. Nowicka

4 a, b, c. Stages of renovation of a palace and the surrounding parks in Wojanowo, Jeleniogórski District; state from 2006, 2008, 2011. Photo: R.G. Nowicki, A. Nowicka

5 a, b. Park Miniatur Zabytków Dolnego Śląska w Kowarach, pow. jeleniogórski – atrakcyjna forma promocji lokalnych zabytków architektury, stan na 2008 r. Fot. R.G. Nowicki

5 a, b. Park of Miniatures of Dolny Śląsk Monuments in Kowary, Jeleniogórski District – attractive promotion form of local monuments of architecture; state from 2008. Photo: R.G. Nowicki

6 a, b. Turystyczna adaptacja budynków dawnego folwarku w Łomnicy, pow. jeleniogórski, sprzyjająca zachowaniu lokalnego krajobrazu kulturowego; stan na 2008 r. Fot. R.G. Nowicki

6 a, b. Tourist adaptation of buildings of previous farmstead in Łomnica, Jelenogórski District, harmonious with the local cultural landscape; state from 2008. Photo: R.G. Nowicki

7. Pałac w Sokołowcu Górnym, pow. złotoryjski – przykład obiektu użytkowanego głównie w obszarze biznesu, poza obszarem turystyki; stan na 2007 r. Fot. R.G. Nowicki

7. Palace in Sokołowiec Górny, Złotoryjski District – an example of an object which is mainly used in the field of business, apart from the tourism; state from 2007. Photo: R.G. Nowicki

8. Ruiny zamku w Lipie, pow. jaworski – obiekt wymagający rozległych napraw i zabezpieczeń. Właściciel obiektu nie prowadzi obecnie inwestycji remontowych; stan na 2007 r. Fot. R.G. Nowicki

8. Ruins of a castle in Lipa, Jaworski District – the object needs extensive repairing. At present the owner of the castle isn't conducting any repairing; state from 2008. Photo: R.G. Nowicki

6a

6b

7

8

przyrodniczych lub kulturowych. W niniejszej pracy kwestia ta znalazła ujście w odniesieniu do ochrony zabytków architektury. Ze względu na brak miejsca nie sposób wprawdzie przeprowadzić analizy pełnego zakresu roli turystyki w zachowaniu zabytków architektury, jednak problematyka adaptowania zabytków na potrzeby turystyki zobowiązuje chociażby do przy czynkowego zarysowania tego zagadnienia.

Zasygnalizowane tu zjawisko selektywnego traktowania zasobów zabytków architektury przez turystykę, tj. ich podziału na, ogólnie rzecz biorąc, cenne i pospolite, czyli z perspektywy turystyki atrakcyjne i nieatrakcyjne, wynika z wielu czynników. Oprócz charakteryzujących poszczególne obiekty wartości zabytkowych, m.in. wartości historycznej, estetycznej, symbolicznej, emocjonalnej, krajobrazowej, autentyczności, wyjątkowości, należy wymienić takie uwarunkowania, jak lokalizacja zabytków, ich dostępność komunikacyjna, stan zachowania, możliwości zagospodarowania turystycznego, kubatura czy sąsiedztwo innych walorów turystycznych. Wybiórcza „konsumpcja turystyczna” skutkuje na ogół nieobojętnymi dla kondycji i zachowania tego dziedzictwa następstwami.

Po pierwsze, eksponowanie wybranych obiektów zabytkowych jako atrakcji turystycznych nadaje im, można by rzec, znamię nobilitujące, podnosi ich rangę w świadomości społecznej, kształtuje poczucie regionalnej tożsamości². Z przeprowadzonych przez autora badań ankietowych wynika, że około 65% ankietowanych mieszkańców utrzymywało, iż zabytki architektury funkcjonujące jako atrakcje turystyczne cieszą się większą atencją w lokalnych społecznościach niż te, które nie są przedmiotem zainteresowania turystów. Ponadto większość respondentów (około 90%) jest usatysfakcjonowana zamieszkiwaniem w miejscowościach znanych z zabytków architektury.

Po drugie, asymilacja wartości kulturowych przez turystykę i stawianie ich niejako w pozycji uprzywilejowanej katalizuje społeczne postawy i zachowania wspierające postulatory i działania związane z ochroną i opieką nad zabytkami lokalnymi. Gotowość podjęcia takich działań zgłosiła niespełna połowa respondentów – turystów i mieszkańców (48,7%). Społeczne akcje z udziałem turystów i mieszkańców miały miejsce m.in. na zamkach w sudeckim Świeciu i Goli Dzierżoniowskiej. Mimo że sporo respondentów (35,7%) nie wyraziło w tym względzie zdania, tylko 16,3%

9

10

11

12

ankietowanych odmówiło udziału w jakichkolwiek akcjach organizowanych na rzecz ochrony zabytków architektury.

Po trzecie, turystyczne użytkowanie zabytków architektury, niezależnie od źródła finansowania, nierzadko bywa inspiracją do wykonania remontów niezbędnych do prowadzenia tej działalności. Na tym opiera się przekonanie, że zabytek przetrwa pod warunkiem, że jest użytkowany, użytkowanie bowiem stymuluje ochronę. Pojęcie użytkowania w odniesieniu do zabytków ma co najmniej dwa znaczenia, ponieważ może polegać na zrównoważonym korzystaniu z wartości obiektów zabytkowych z pożytkiem dla obu stron, tj. depozytariuszy i użytkowanych zabytków, ale może również znamionować konsumpcyjne wyzyskiwanie zabytkowych obiektów z lekceważeniem podstawowych wymogów ich ochrony. Przykładem jest niemała grupa obiektów, które jeszcze przed kilkudziesięciu laty z powodzeniem pełniły różne funkcje użytkowe, pozostając w dobrym stanie technicznym. Obecnie stan zachowania wielu z nich ocenia się na poziomie miernym lub złym. Do zniszczeń przyczyniły się – oprócz przypadkowych wydarzeń losowych, np. pożaru, powodzi – niekonsekwentnie

lub nieudolnie prowadzone programy remontowe albo zaniechania w tym zakresie, a przede wszystkim rezygnacja ze stałego użytkowania.

Po czwarte, turystykę postrzega się m.in. jako sektor dysponujący mechanizmami generowania środków finansowych, z których część bywa przeznaczana np. na remonty i utrzymanie zabytków architektury. Jakkolwiek pogląd ten ma potwierdzenie w praktyce, to jednak nie wydaje się, aby branża turystyczna była na tym polu bezdyskusyjnie samowystarczalna. Koszty profesjonalnej kompleksowej renowacji najczęściej znacznie przewyższają poziom wpływów uzyskanych z usług turystycznych. Wprawdzie wielkości te w poszczególnych obiektach mogą bilansować się na różnych poziomach – o czym decydują specyficzne czynniki, np. ranga i renoma obiektu, formy jego zagospodarowania, stan zachowania zabytkowej substancji, lokalizacja, natężenie i sezonowość ruchu turystycznego – można założyć, że ze środków pozyskanych dzięki turystyce przeważnie można pokryć co najwyżej przeciętne potrzeby bieżącego utrzymania i bieżących napraw. Z punktu widzenia zarządzania dziedzictwem historycznym liczba i okazałość wielu zabytków architektury, m.in. zespołów rezydencjonalnych

obejmujących często kilka obiektów zwykle utrudnia znalezienie dla nich trwałych funkcji użytkowych, nie mówiąc o płynności wpływów z ich turystycznego funkcjonowania (il. 3a, 3b).

Wyniki przywoływanego sondażu skierowanego do mieszkańców badanego regionu, turystów i osób zarządzających obiektami zabytkowymi ujawniły trzy stanowiska w kwestii możliwości wypracowania środków finansowych na ochronę zabytków przez turystykę. Pierwszy punkt widzenia – można go nazwać neutralnym – zakłada, że obiekty zabytkowe służą głównie upowszechnianiu kultury, zysk finansowy zaś nie jest dla nich priorytetem. Ich ekonomiczne „być albo nie być” zależy głównie od dotacji

9. Dziedziniec Zamku na Skale w Trzebiezowicach, pow. kłodzki, zaadaptowanego na potrzeby luksusowego hotelu; stan na 2007 r. Fot. R.G. Nowicki

9. The Courtyard of the palace called "Zamek na Skale" in Trzebiezowice, Kłodzki District, the palace was adapted to a luxury hotel; state from 2007. Photo: R.G. Nowicki

10. Pałac w Karpnikach, pow. jeleniogórski – obecnie (2012) po zmianie właściciela prowadzone są prace renowacyjne i modernizacyjne na potrzeby hotelarskie; stan z 2007 r. Fot. R.G. Nowicki

10. Palace in Karpniki, Jeleniogórski District – currently (2012), after the change of the owner, renovation and modernization are being conducted to adapt it to a hotel; state from 2007. Photo: R.G. Nowicki

11. Tak zwany Duży Pałac w Łomnicy, pow. jeleniogórski – powstaje tu centrum kulturalne służące popularyzacji historii łomnickiego zespołu pałacowego oraz dziedzictwa kultury regionu; stan na 2007 r. Fot. R.G. Nowicki

11. So called „Large Palace” in Łomnica, Jeleniogórski District – a centre of popularization of culture and history of the palace in Łomnica and of all the region; state from 2007. Photo: R.G. Nowicki

12. Pałac w Czernicy, pow. jeleniogórski. Zabytek stanowi własność prywatną, został poddany gruntownej renowacji. Interesujące są m.in. pochodzące z XVI w. malowidła ścienne w pałacowej kaplicy. Właściciele udostępniają obiekt zwiedzającym; stan na 2006 r. Fot. R.G. Nowicki

12. The palace in Czernica, Jeleniogórski District. The object has been completely renovated. There is, among others, an old chapel with interesting wall-paintings from the 16th century; state as in 2006. Photo: R.G. Nowicki

13. Plac Ratuszowy w Jeleniej Górze. Typowy przykład nawiązania do lokalnych tradycji w celach promocji turystycznej miasta; stan na 2012 r. Fot. R.G. Nowicki

13. The main square in Jelenia Góra. A typical example of the use of local traditions with the purpose of tourist promotion of the city; state as in 2012. Photo: R.G. Nowicki

14. Fragment Starego Miasta w Jeleniej Górze. Atrakcyjne turystycznie, pieczołowicie odnowione barokowe kamienice przeznaczone na potrzeby hotelarsko-gastronomiczne; stan na 2012 r. Fot. R.G. Nowicki

14. The Old Town in Jelenia Góra. Touristically attractive, restored baroque townhouses used as hotels and restaurants; state as in 2012. Photo: R.G. Nowicki

13

14

depozytariuszy, właścicieli itp. W odpowiedziach osób biorących udział w ankiecie wyraźnie zaznaczył się drugi kierunek, który można określić jako sceptyczny albo realistyczny. Respondenci podkreślali konieczność permanentnych, długofalowych inwestycji w zabytki architektury, uznali jednak, że utrzymanie zabytków architektury bezpośrednio dzięki wpływom z turystyki jest zadaniem trudnym. Sytuację pogarsza sezonowość ruchu turystycznego. Największe obroty są osiągnięte w okresie od kwietnia do października, w pozostałych miesiącach ruch jest minimalny, a koszty wyższe. Trzeci trend, który jedynie w niewielkim stopniu został zasygnalizowany przez ankietowanych, można nazwać optymistycznym. Główna teza jego rzeczników zakłada, że samowystarczalne mogą być nieliczne zabytki architektury spełniające określone warunki, np. atrakcyjne, renomowane, dobrze zachowane i korzystnie zlokalizowane przykłady zabytkowej architektury, w których oferowane są wielosezonne usługi noclegowo-gastronomiczne, kulturalne i/lub rekreacyjne.

W tym przypadku pojawiają się pytania istotne do ogólnego zobrazowania roli turystyki w zachowaniu zabytków architektury, w jakim stanie zachowania znajdowały się obiekty asymilowane przez turystykę; czy wymagały rozległych prac remontowych, czy też tylko drobnych bieżących prac naprawczych. Analiza rejestrów zabytków nieruchomości, archiwaliów i publikatorów turystycznych pokazała, że wśród badanych zabytków architektury (uwzględniono tu wszystkie 294 zabytkowe obiekty funkcjonujące w turystyce) dominowały takie, które w procesie turystycznej adaptacji nie wymagały intensywnych remontów i prac związanych z odtworzeniem struktury budowli. Ogółem ich udział wyniósł blisko 68%, np. zamek Czocha – kompleks hotelowy. Proces ich turystycznego zagospodarowywania obejmował głównie niezbędne naprawy zabezpieczające, konieczne adaptacje i prace dotyczące estetyki; ochronna i opiekuńcza rola turystyki ograniczała się natomiast do równoważenia stanu zachowania. Znacznie mniej zabytkowych obiektów – około 25% – zostało przejętych na potrzeby turystyki w warunkach szeroko zakrojonej i kapitałochłonnej interwencji budowlanej i konserwatorskiej. Większość z nich to obecnie hotele, np. pałace w Łomnicy i Wojanowie (il. 4a, 4b, 4c). Pozostała grupa (blisko 7%) obejmowała obiekty udostępniane turystom w czasie długotrwałych remontów, np. zamek w Międzyzlesiu, zamek w Kamieńcu Ząbkowickim, pałac w Jedlinie Zdroju.

Podsumowanie

Na podstawie prezentowanych danych można przyjąć, że z całkowitych zasobów zabytków architektury rejestrowanych na terenie Sudetów i Przedgórze trafiło do tzw. obiegu turystycznego około 6% obiektów (w mikroskali poszczególnych powiatów sudeckich wskaźnik ten wahał się od 1 do 9%), ale tylko około 2% zostało gruntownie zagospodarowanych i przystosowanych do pełnienia funkcji turystycznych o charakterze ekonomicznym.

W strukturze rodzajowej badanych zabytków wyróżniały się liczne zabytki architektury rezydencjonalnej i obronnej, w dalszej kolejności czynne do dzisiaj obiekty zabytkowej infrastruktury turystycznej.

Jeśli zaś chodzi o funkcje turystyczne badanych zabytków architektury (tab. 1), najbardziej zaznaczyły się funkcje noclegowa i gastronomiczna, następnie kulturalno-rozrywkowa (np. sale koncertowe, kina, sale wystawowe, muzea) oraz sportowo-rekreacyjna (np. spa, ośrodki jeździeckie).

15 a, b. Rewitalizacja unikatowego zabytkowego cmentarza patrycjusza jeleniogórskich przy kościele pw. Świętego Krzyża w Jeleniej Górze. Pracom remontowym poddano kilkanaście barokowych kaplic z bogato zdobionymi frontonami, portalami i inskrypcjami; stan na 2012 r. Fot. R.G. Nowicki

15 a, b. Renovation of the unique historical churchyard of the Holy Cross Church in Jelenia Góra. Several baroque chapels with richly decorated elevations, portals and inscriptions are undergoing complete repairs; state as in 2012. Photo: R.G. Nowicki

16a

16b

17

18

Związek między turystyką a stanem zachowania zabytków architektury ma wymiar dwustronny, tzn. zmienne te nieustannie oddziałują na siebie – do turystycznego obiegu trafiają obiekty w dobrym stanie, a turystyka ów stan zachowania przeważnie zabezpiecza i stabilizuje.

Jak już wspomniano, wpływ turystyki na stan zachowania dziedzictwa architektury dotyczy przede wszystkim obiektów wyselekcjonowanych, tj. uznanych za turystyczne atrakcje (il. 5a, 5b, 6a, 6b). Przemysł turystyczny jest tylko jednym z depozytariuszy fragmentów okazałej spuścizny dawnej architektury

na terenie Sudetów i Przedgórze. Pewną jej część użytkują administracja, oświata, branża biznesu, co w znacznym stopniu sprzyja ich przetrwaniu (il. 7). Niestety nie zawsze obiekty te są dostępne dla szerokiej rzeszy turystów.

Wiele zabytków nie pełni obecnie żadnej funkcji i stopniowo ulega erozji. Według danych NID z ubiegłego dziesięciolecia wśród zabytków nieruchomości ewidencjonowanych w województwie dolnośląskim zaledwie 500 obiektów zabytkowych nie wymagało prac remontowych – w odniesieniu do Sudetów liczba ta zapewne była jeszcze mniejsza (il. 8). Mimo to zasobność architektonicznych rudymentów historii w regionie Sudetów i Przedgórze wciąż nadaje tej

16 a, b. Ruiny zamku Karpień k. Łądku Zdroju, pow. kłodzki. Niewyszukane, ale funkcjonalne i korespondujące z aktualnym charakterem miejsca metody udostępniania i uprzystępniania relikwów dawnej architektury oraz lokalnej historii; stan na 2006 r. Fot. R.G. Nowicki

16 a, b. The ruins of Karpień Castle near Łądek Zdrój, Kłodzki District. Methods of the local heritage promotion, unsophisticated but complying with the current character of this site – state as in 2006. Photo: R.G. Nowicki

17. Stary młyn k. Świerzawy, pow. złotoryjski, położony w sąsiedztwie głównego szlaku prowadzącego do tzw. Organów Wielisławskich – pomnika przyrody nieożywionej. Przykład lekkomyślnego zaburzenia rytmu elewacji przez nieadekwatne stylistycznie modernizacje; stan na 2006/2007 r. (obiekt nie był ujęty w rejestrze zabytków). Fot. R.G. Nowicki

17. The building of old mill near Świerzawa, Złotoryjski District, which is situated next to the so called Organów Wielisławskich – monument of nature. An example of devastation of its elevation through stylistically inadequate modernization, state as in 2006/2007, (the building has not been listed). Photo: R.G. Nowicki

18. Pałac w Giebułtowie, pow. lwówecki. Zabytek stopniowo popada w ruinę. Wartość użytkową obiektu ograniczono do wąskich potrzeb lokalnego mikrobiznesu (hurtownia); stan na 2006/2007 r. Fot. R.G. Nowicki

18. The palace in Giebułtów, Lwówecki District. The object is gradually falling into ruin. Its value has been limited to microbusiness function (warehouse); state as in 2006/2007. Photo: R.G. Nowicki

krainie nimb zagłębia zabytkowej architektury. Niepokój może budzić ich przyszłość, tj. zakres i kształt, w jakim uda się ocalić to bezcenne dziedzictwo. Naturalną kolejną rzeczą pojawia się więc problem skutecznych kierunków działań, które poprzez turystykę sprzyjałyby jego zachowaniu.

Jak już zasygnalizowano, rola turystyki w utrzymaniu zabytków architektury skupia się na inicjowaniu szeroko zakrojonych projektów konserwatorskich przy pozyskiwaniu środków finansowych ze źródeł pozaturystycznych (il. 9, 10), działaniach służących stabilizacji kondycji użytkowanych turystycznie zabytkowych obiektów i ich otoczenia oraz upowszechnianiu, udostępnianiu i rzetelnym uprzystępnianiu wiedzy o dziedzictwie, a także – biorąc pod uwagę dążenia do wiązania ochrony zabytków z polityką ekologiczną – o dziedzictwie przyrodniczym. Nie ulega kwestii, że turystyka dzięki zagospodarowywaniu, użytkowaniu i promowaniu zabytków architektury sprawdza się jako instrument ich nobilitacji i jednocześnie wpływa na społeczną świadomość względem ich ochrony.

Pomijając problematykę inwestycyjno-ekonomiczną związaną bezpośrednio z konserwacją zabytków, warto podkreślić, że ochronna albo raczej opiekuńcza misja turystyki powinna opierać się przede wszystkim na wielokierunkowych działaniach edukacyjno-wychowawczych i organizacyjnych znacznie wykraczających poza li tylko sferę zabytków. Misja ta powinna traktować ochronę zabytków jako jeden z istotnych – obok ochrony przyrody i krajobrazu, nie wspominając o najbliższym otoczeniu w miejscu zamieszkania i wypoczynku – aspektów kształtowania postaw społecznych w duchu poszanowania szeroko rozumianego dobra wspólnego. Nasze otoczenie jest częścią kultury, czyli również składnikiem obecnego i przyszłego dziedzictwa kulturowego. Chodzi więc o skuteczną promocję obiektów zabytkowych jako istotnego elementu kształtowania harmonijnego i przyjaznego środowiska życia człowieka, tzw. dobrej przestrzeni. Ponadto wskazane jest nieustanne akcentowanie edukacyjnej roli zabytków, podkreślanie ich znaczenia jako czynnika regionalnej tożsamości czy wreszcie kierowanie uwagi na korzystne ekonomiczne aspekty użytkowania zabytków w regionie.

Niezwykle ważna jest więc wysoka jakość merytoryczna i wizualna turystycznej oferty zabytków.

Należy dążyć do kreowania zabytków jako atrakcyjnego i komunikatywnego – szczególnie dla młodszych odbiorców – miejsca kultury, edukacji i wypoczynku. Prawidłowa adaptacja i użytkowanie turystycznie obiektów zabytkowych powinny dostarczać poczucia wartościowego przeżycia, tj. doznawania, a nie bezowocnego spędzania wolnego czasu, pozostając w pamięci turystów jako interesujące i emocjonujące doświadczenie. Godzi się więc nieprzerwanie uruchamiać i rozwijać możliwości, jakie w tej sferze dają różne strategie z zakresu edukacji i organizacji, w szczególności:

1. doskonalenie kwalifikacji pracowników sektora turystycznego w zakresie problematyki turystyki kulturowej i ochrony zabytków (udział w cyklicznych wykładach, specjalistycznych szkoleniach, konferencjach naukowych i branżowych, udział w dyskusyjnych panelach internetowych itp.);
2. łagodzenie sezonowości ruchu turystycznego w zabytkach architektury (opracowanie bogatej oferty regularnych imprez ludycznych, wydarzeń kulturalnych, konferencji i sympozjów, plenerów artystycznych, organizacja „weekendów z historią”, regionalnych festynów i jarmarków; przygotowanie oferty promocji posezonowych itp.);
3. integrowanie ochrony zabytków z polityką ochrony przyrody i krajobrazu (tworzenie komplementarnych produktów turystycznych o charakterze kulturowo-przyrodniczym, troska o bezpośrednie otoczenie zabytków architektury i ich korzystną ekspozycję; być może dobrym pomysłem byłoby profesjonalne urządzenie przy wybranych reprezentacyjnych zabytkach specjalistycznych centrów edukacyjnych na wzór ośrodków edukacji ekologicznej funkcjonujących na terenach cennych przyrodniczo);

4. popularyzowanie dobrych realizacji konserwatorskich przy „turystycznych” zabytkach – realizacja stałych i czasowych wystaw dokumentujących wybrane przedsięwzięcia konserwatorskie, pokazy filmowe ilustrujące proces restauracji konkretnych obiektów, uwzględnianie tematyki ochrony i rewaloryzacji zabytków w działalności edytorskiej, tj. w przewodnikach i informatorach turystycznych (il. 11);

5. stymulowanie społecznego zainteresowania problematyką zabytków

i tworzenie warunków sprzyjających partycypacji społecznej w tej dziedzinie (poprawa jakości doświadczeń turystycznych poprzez modernizację wystawiennictwa oraz uatrakcyjnianie metod prezentacji zabytków; upowszechnianie problematyki ochrony zabytków poprzez stałe i czasowe ekspozycje i okazjonalne pokazy w przestrzeni miejskiej – w hipermarketach, na głównych ulicach oraz w szkołach i na uczelniach; organizacja święta zabytków z aktywnym udziałem społeczności lokalnej);

6. udostępnianie, upowszechnianie i rzetelne uprzyśtępnianie dziedzictwa kulturowego (prezentowanie dziedzictwa kulturowego na najwyższym możliwym poziomie merytorycznym w nawiązaniu do materiałów źródłowych; unikanie swobodnej interpretacji faktów i kontekstów historycznych także w przedstawieniach ludycznych, np. w żywym odtwórstwie historii, podkreślanie wyjątkowości

20

i unikatowości turystycznie użytkowanych obiektów oraz propagowanie ich niepowtarzalnych cech odróżniających je od innych dzieł; przystosowywanie obiektów zabytkowych do potrzeb osób z różnymi rodzajami niepełnosprawności);

7. rozwijanie współpracy pomiędzy lokalnymi instytucjami działającymi w branży turystycznej i w sferze kultury (np. w gronie organizacji turystyczno-krajoznawczych, fundacji zajmujących się ochroną konkretnych obiektów zabytkowych, bibliotek jako środków życia kulturalnego, domów kultury, miejskich ośrodków kultury) w celu intensyfikacji wspólnych działań nastawionych na promocję i opiekę nad zasobami kulturowymi oraz integrację społeczności lokalnej wokół celów związanych z przywracaniem, opieką i zrównoważonym użytkowaniem zabytkowych elementów regionu.

Niechże podsumowaniem powyższych rozważań będzie konstatacja S. Szumana – wybitnego pedagoga, który w swoich pismach o sztuce niejednokrotnie podkreślał, że kultura społeczeństwa zależy nie tylko od tego, czy dany naród zdołał wytworzyć wybitne dzieła, lecz w równym stopniu od tego, czy zaistniało i trwa zapotrzebowanie na nie, czy dba się o nie i zachowuje, traktując je jako niezastąpiony czynnik wychowania człowieka i kształtowania jego świadomości obejmującej różne perspektywy, wartości, możliwości ludzkiego istnienia, ludzkiej pracy i twórczości. ■

19. Pałac w Bożkowie, pow. kłodzki. Zniszczone detale małej architektury ogrodowej w zaniedbanym XVIII-wiecznym parku krajobrazowym; stan na 2006/2007 r. Fot. R.G. Nowicki

19. The palace in Bożków, Kłodzki District. Destroyed details of the garden architecture in a neglected palace landscape park from the 18th century; state as in 2006/2007. Photo: R.G. Nowicki

20. Wieża rycerska w Siedlęcinie, pow. jeleniogórski. Szczególną atrakcją naukową i turystyczną stanowią XIV-wieczne unikatowe polichromie ścienne przedstawiające legendę o rycerzu króla Artura, sir Lancelocie z Jeziora; stan na 2012 r. Fot. R.G. Nowicki

20. A fortified Tower in Siedlęcín, Jeleniogórski District. Unique wall-paintings from the 14th century showing the motifs of King Arthur legend deserve special attention of researchers and tourists; state as in 2012. Photo: R.G. Nowicki

Dr Rafał Gerard Nowicki, nauczyciel, grafik, animator turystyki, absolwent Wydziału Turystyki i Rekreacji AWF w Poznaniu oraz Wydziału Sztuk Pięknych UMK w Toruniu. Interesuje się m.in. relacjami na płaszczyźnie turystyki oraz dziedzictwa kulturowego i sztuki.

Przypisy

- 1 Do najstarszych schronisk, które dotrwały do naszych czasów w niewiele zmienionej formie, należy schronisko na Szczelińcu pochodzące z 1859 r. (pierwszy drewniany pawilon wzniesiono w tym miejscu w 1815 r.). Schronisko powstało od razu jako obiekt turystyczny.
- 2 Jak pokazuje przykład Sudetów i Przedgórze, proces kształtowania tożsamości regionalnej może być wspierany przez dziedzictwo obce kulturowo. Zjawisko to opisuje D. Niedź-

wiedzki, badając kształtowanie tożsamości regionalnej na przykładzie mieszkańców Lubomierza. Pokolenie, które po II wojnie światowej osiedliło się na tych terenach, na ogół nie akceptowało nowego miejsca, pozostając w wyidealizowanym świecie przeszłości i swoich dawnych „małych ojczyzn”. Wnukowie i prawnukowie tych migrantów zostali nazwani przez wspomnianego autora generacją nadziei. Odkryło ono bowiem piękno Dolnego Śląska oraz świetność jego kulturowej spuścizny i zaczęło traktować ją bez uczuć wrogości, co więcej, uznając ją za integralny element własnego świata.

Bibliografia

- Klementowski K., Marak J., Mikułowski B., Wyrzykowski J., *Turystyka na Dolnym Śląsku. Stan i kierunki rozwoju*, Wrocław 2004.
- Komarowska D. (red.), *Województwo dolnośląskie. Podregiony, powiaty, gminy 2010*, Wrocław 2010.
- Midura F., *Spółeczna opieka nad zabytkami na ziemiach polskich do roku 1918*, Warszawa 2004.
- Mołodowicz M. (red.), *Rocznik statystyczny województwa opolskiego 2011*, Opole 2011.
- Niedźwiedzki D., *Odzyskiwanie miasta, władza i tożsamość społeczna*, Kraków 2000.
- Pawłowska K., Swaryczewska M., *Ochrona dziedzictwa kulturowego. Zarządzanie i partycypacja społeczna*, Kraków 2002.
- Suchodolski J., *Architektura schronisk górskich w Sudetach*, Wrocław 2005.
- Szuman S., *O sztuce i wychowaniu estetycznym*, Warszawa 1969.
- www.kobidz.pl – dawna strona internetowa Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków (dostęp w 2007 r.), obecnie: www.nid.pl – strona internetowa Narodowego Instytutu Dziedzictwa.

Summary

Historical architecture and their use and protection: Case study of research in Sudety Mountains

The purpose of this analysis is to determine the extent to which the objects of historical architecture in the Sudety Mountains and their foreland can be used by the tourist sector, and presenting against that background the image of tourism as a factor possibly contributive to protecting those monuments.

The main method of research consisted in analysing documents: records of historical buildings, tourist publications (guides, maps) and the offers of local travel agencies. Also, research of archives relative to the assessed historical objects of architecture proved relevant, in addition to surveys conducted among local inhabitants of the Sudety Mountains and their foreland, tourists and managers of “tourist” historical objects.

Research demonstrated that about 6% of all objects of historical architecture of this region are attributed to the tourist sector. Only 2% have been fully developed for economic purposes within the tourist industry. The historical monuments taken over by tourism have been adapted mainly for accommodation/gastronomic functions, as well as culture and sports/leisure. Tourism has assimilated mainly those properties that did not require advanced repairs and renovations (ca 70% of assessed units); less objects were taken over that required extensive renovations (25% of assessed units).

Research has highlighted the role of tourism as a protective factor in regard of historical objects, in general terms. Protection in this case applies to units that are carefully selected and deemed touristically attractive, it consists in preserving them in good condition thanks to their continuous use; its important element is also education associated with dissemination, providing access to, and reliable promotion of cultural heritage awareness.